

ישנם שלושה כיווני הסבר עיקריים. על פי האחד, אברהם היה האיקונוקלסט הראשון: ראשון מנתצי האלילים. היסוד לכך נמצא בדברי משיכו יהושע, בנאומו בערוב ימיו, והוא מצוטט בהגדה של פסח: "בְּעֶכֶר הַנֶּהָר יֵשְׁבוּ אֲבוֹתֵיכֶם מְעוֹלָם, תֵּרַח אָבִי אֲבִרָהָם וְאַבְי נָחוֹר, וַיַּעֲבְדוּ אֱלֹהִים אֲחֵרִים" (יהושע כד, ב). תרח אבי אברהם היה עובד אלילים. על פי המדרש, הוא ייצר פסלים ומכר אותם. יום אחד, מספרים חז"ל, שבר הילד אברם את כל הפסלים במקל, שם את המקל בידו של הגדול בפסלים והסתלק. כשאביו הגיע ודרש דין וחשבון, האשים אברם את האליל שהמקל בידו. אתה צוחק עליי? שאל האב. פסלים לא יכולים לעשות כלום. אם כך, שאל אברם הקטן, למה אתה עובד אותם?¹

לפי תפיסה זאת, אברהם היה האדם הראשון שערער על אלילי הזמן. זו תובנה עקרונית, שיש בה כדי להאיר הרבה מעבר לזמנו ומקומו של אברהם. יהודים, מאמינים וגם כאלה שאינם, היו תדיר איקונוקלסטים. כמה מן ההוגים המהפכניים ביותר, בפרט בעת החדשה, היו יהודים. היה להם האומץ לערער על החוכמה המקובלת, לחשוב מחשבות חדשות ולראות את העולם בעיניים רעננות. כך קמו מדענים ויוצרים פורצי דרך כגון אלברט איינשטיין בפיזיקה, זיגמונד פרויד בפסיכואנליזה, ארנולד שנברג במוזיקה, קרל מרקס בכלכלה ובזמננו עמוס טברסקי ודניאל כנהמן בכלכלה התנהגותית. חז"ל דרשו שאברהם נקרא עברי כי כל העולם עמד מעבר אחד ואברהם מהעבר האחר² – ודומה כי עמדה נפשית זו נצרכה בחומר-הגנטי התרבותי והרוחני של היהודים.

את כיוון ההסבר השני מציג הרמב"ם ב'משנה תורה': אברהם כפילוסוף. בעידן שבו גלשו הבריות מהאמונה המקורית

פרשת
לך לך

בירה דולקת

למה אברהם? זו השאלה הטורדת אותנו בקוראנו את פתיחת פרשת השבוע. לפנינו גיבורו הראשי של סיפור אמונתנו, אבי אומתנו, אביר המונותאיזם, הקדוש לא רק בעינינו אלא גם בעיני הנוצרים והמוסלמים. והנה, כשהתורה מתארת את חייו המוקדמים, קשה למצוא רמז לסיבה בבחירה דווקא בו. מדוע נתייחד אברהם, ורק לו מכל בני דורו אמר אלוהים "וְאַעֲשֶׂה לְגוֹי גָדוֹל... וְנִבְרָכְךָ כָּךְ כָּל מְשֻׁפָּחַת הָאָדָמָה" (בראשית יב, ב-ג)?

הדבר מתמיה עד מאוד. התורה נוהגת לספק צידוקים לבחירות מסוג זה. על נח נאמר "נִחַ אִישׁ צִדִּיק תָּמִים הָיָה בְּדִרְתּוֹ, אֶת הָאֱלֹהִים הִתְהַלֵּךְ נֹחַ" (בראשית ו, ט). את משה הצעיר מתארת התורה כמי ששם נפשו בכפו והתערב בכל פעם שראה אי-צדק, במצרים ובמדיין, בלי תלות בזהותו של התוקף ובהיותו של המותקף. לנביא ירמיהו אמר ה' כשנגלה אליו לראשונה, "בְּטָרֶם אֲצוּרְךָ [אֲצֻרְךָ קְרִי] בְּטָטֶן יִדְעִיתִיךָ וּבְטָרֶם תֵּצֵא מִרְחֶם הַקִּדְשִׁיךָ; נָבִיא לְגוֹיִם נִתְּתִיךָ" (ירמיהו א, ה). כל אלה היו אנשי-מעלה מובהקים. ואילו אצל אברהם אין זכר לדבר. לחז"ל, למפרשים ולהוגים לאורך הדורות לא נותר אלא להעלות השערות שתמלאנה את הפער הזועק הזה ותסבירה כמה נשתנה אברהם.

של האנושות באל אחד אל עבר האלילות, אדם אחד הלך נגד הזרם: הילד אברם.

כיוון שנגמל איתן זה, התחיל לשוטט בדעתו והוא קטן, ולחשוב ביום ובלילה, והיה תמה: היאך אפשר שיהיה הגלגל הזה נוהג תמיד, ולא יהיה לו מנהיג? ומי יסבב אותו, לפי שאי אפשר שיסבב את עצמו? ולא היה לו לא מלמד ולא מודיע דבר, אלא מושקע באור כשדים בין עובדי עבודה זרה, והוא היה עובד ואימו וכל העם עובדים עבודה זרה, והוא היה עובד עימה. וליבו משוטט ומבין, עד שהשיג דרך האמת, והבין קו הצדק מדעתו הנכונה; וידע שיש שם אֱלֹהִים אחד, והוא מנהיג הגלגל, והוא ברא הכול, ואין בכל הנמצא אֱלֹהִים חוץ ממנו... ובן ארבעים שנה הכיר אברהם את בוראו.³

אברהם היה אם כן ההוגה האריסטוטלי הראשון, המטפיזיקן הראשון, האדם הראשון שהגיע בכוח מחשבתו אל האלוהים והבין שהוא הכוח המניע את השמש ואת הכוכבים. הדבר נראה אולי משונה, שכן במקרא כמעט אין חשיבה פילוסופית, למעט בספרי החוכמה כגון משלי, קהלת ואיוב. אברהם של הרמב"ם עשוי לעיתים להיראות דומה לרמב"ם יותר מאשר לאברהם. אך ראו נא מה כתב פרידריך ניטשה – דווקא הוא, שלא אהב במיוחד את היהודים:

אירופה אסירת־תודה היא במידה לא מעטה ליהודים על הלוגיזציה שלה, על יתר ניקיון בהרגלי המוח... כל היכן שהיהודים הגיעו לכלל השפעה, הם לימדו להבחין ביתר דקות, להסיק ביתר חריפות, לכתוב ביתר

בהירות וטוהר: מאז ומתמיד היה תפקידם להביא עם 'לכלל היגיון'.⁴

ניטשה הסביר זאת באורח מרתק. הלוגיקה היא הזירה היחידה המאפשרת משחק הוגן שבו גם קולם של היהודים יכול להישמע בלי התנגדות. "אין לך דבר דמוקרטי יותר מהלוגיקה: היא לא תהדר פני איש, ואף חוטמים עקומים יישרו בעיניה". היהודים ידעו שבזירה הזו, רק בה, לא תמנע "רתיעה גזענית ומעמדית" מן האמת להורות דרכה לכולם.⁵ לכן נעשו היהודים לוגיקנים – ועל פי הרמב"ם, הדבר התחיל עוד אצל אברהם.

את כיוון ההסבר השלישי מציג המדרש על הפסוק הפותח את פרשתנו.

משל לאחד שהיה עובר ממקום למקום וראה בירה [=ארמון] אחת דולקת [כלומר עולה באש]. אמר, "תאמר שבירה זו בלא מנהיג?" הציץ עליו בעל הבירה, אמר לו, "אני הוא בעל הבירה". כך לפי שהיה אבינו אברהם אומר "תאמר שהעולם הזה בלא מנהיג?" הציץ עליו הקב"ה ואמר לו "אני הוא בעל העולם".⁶

מדרש פליאה הוא. פשרו רחוק מלהיות מתבקש־מאליו. היו שהסבירו "דולקת" כמוארת. אך נראה כי הכוונה היא לכך שהיא בוערת. בספרי 'רדיקלית אז, רדיקלית עכשיו' טענתי שאברהם השתומם על הסתירה שבין סדר העולם, שבמשל מגלמת אותו הבירה, לבין האי־סדר של האנושות, המתגלם בלהבות האש. איך ייתכן רוע כזה בעולם שאל טוב ברא? אם טורח מישוהו לבנות ארמון, סביר שהוא יפקיר אותו ללהבות? אם טרח מישוהו לברוא עולם, סביר שהוא יפקיר אותו למעשי ההשחתה של הבריות

שברא בו? על פי הקריאה הזאת, אברהם נרעש לא מההרמוניה הפילוסופית אלא מהצרימה המוסרית. צרימה כזו אפשר לתקן רק בדרך אחת: למחות על הרוע ולהיאבק בו.

המדרש מעמידנו על כך בחריפות כשהוא שם בפי בעל הבירה, שאינו מצליח לכבות את האש, את המילים "אני הוא בעל הבירה". הקב"ה אומר בעצם לאברהם: אני צריך שתעזור לי לכבות את הלהבות. הייתכן? הרי הקב"ה כול-יכול, ובני האדם כמעט חסרי יכולת. האומנם זקוק הקב"ה לאברהם שיעזור לו בכיבו?

התשובה היא שהרע קיים מפני שאלוהים נתן לבני האדם את מתנת החופש. בלי החופש לא נוכל להפר את מצוות ה'. אבל אז, גם נהיה לא יותר מרובוטים הפועלים בדיוק כפי שתוכנתו. החופש והשימוש בו לרעה הוא נושא סיפורי אדם וחווה, קין והבל ודור המבול. מדוע אלוהים לא התערב? מדוע הוא לא מנע מבני האדם הראשונים לאכול מהפרי האסור, ומקין להרוג את הבל? מדוע בעל הארמון אינו מכבה את הלהבות?

כי כאשר נתן לנו ה' חופש, הוא הגביל את התערבותו במצבו של האדם. אם הוא יכלום אותנו בכל פעם שנרצה לעשות את הרע, לא יהיה לנו שום חופש. לעולם לא נבשיל, לעולם לא נלמד מטעויותינו, לעולם לא ניעשה נושאי צלם אלוהים. אנחנו קיימים כפועלים-חופשיים רק בזכות הצמצום שה' גזר על עצמו. על כן, על פי המפרט שהוא ברא בו את האדם, אין הוא יכול לכבות את להבות הרוע האנושי.

הוא זקוק לעזרתנו. על כן בחר באברהם. אברהם היה האדם הראשון בהיסטוריה שִׁמְחָה, בשם האל, על העוול בעולם,

ולא השלים עמו בשם האל כיתר האנשים. אברהם היה האיש שאמר, "הִשְׁפֵּט כָּל הָאָרֶץ לֹא יַעֲשֶׂה מִשְׁפָּט?" (בראשית יח, כה). היכן שנח השלים עם המציאות, אברהם סירב. אברהם הוא האיש שעליו אמר ה', "כִּי יִדְעֹתִי לְמַעַן אֲשֶׁר יִצְוֶה אֶת בְּנָיו וְאֶת בֵּיתוֹ אַחֲרָיו וְשָׁמְרוּ דְרָכַי ה' לַעֲשׂוֹת צְדָקָה וּמִשְׁפָּט" (שם, יט). אברהם היה אביהן של אומה, אמונה וציוויליזציה אשר בלטו לאורך כל הדורות במה שאלברט איינשטיין כינה "אהבה כמעט קנאית לצדק".

אני מאמין שאברהם הוא אביה של אמונה שאינה משלימה עם הרוע אלא מוחה עליו. היא מוחה לנוכח הלהבות המאיימות על הבירה – לנוכח הרוע המאיים על עולמו הנאה של הבורא. אנו נלחמים בלהבות אלו באמצעות מעשים של צדק ורחמים, המסכלים את ניצחון הרוע ומקרבים את העולם המצוי, ולו בצעד קטן, אל העולם הראוי.

- 1 על פי בראשית רבה לח, יג.
- 2 בראשית רבה מב, ח (וילנה).
- 3 משנה תורה, הלכות עבודה זרה א, ג.
- 4 פרידריך ניטשה, "המדע העליון", פסקה 348, בתוך ניטשה, הולדת הטרגדיה; המדע העליון, מגרמנית: ישראל אלדד, ירושלים ותל אביב: שוקן, 1985, עמ' 367.
- 5 שם.
- 6 בראשית רבה לט, א.
- 7 יונתן זקס, רדיקלית אז, רדיקלית עכשיו: מורשת הדת העתיקה בעולם, מאנגלית: מנשה ארבל, ירושלים: מגיד, 2016, פרק ה – עמ' 43-52.